

DIRK J. TANG

Met Hollandse bedaardheid

Hoe Nederland tussen 1800 en 1873
slavernij in de koloniën afschafte

Omslagontwerp & binnenwerk Sander Pinkse Boekproductie

© 2021 Dirk J. Tang

© 2021 Uitgeversmaatschappij WalburgPers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of een enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Er is getracht zoveel mogelijk de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in verband hiermee niet zijn benaderd, wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462496712

E-ISBN 9789462496729

NUR 680

Inhoud

Vooraf 7

Denken over slavernij in negentiende-eeuws Nederland 9

- 1 Oost is oost en West is west 11
- 2 1 januari 1800, een koloniale momentopname 21
- 3 Bidden, denken, leren, dichten, schrijven en
borduren 28
- 4 Protest in boekvorm 45
- 5 Een aarzelend begin: verzet tegen slavenhandel 54
- 6 1814 – Een nieuwe koning, een nieuwe wet:
verbod op slavenhandel 62
- 7 1816–1830 – Strubbelingen en ander ongemak:
de strijd om de afschaffing 68
- 8 1830–1843 – Met volle kracht vooruit en dan
weer: stop! 85
- 9 1843–1853 – Met ‘Hollandse bedaardheid’ naar
het einde van slavernij 108
- 10 1853–1863 – Met boeken als inspiratie op weg naar
afschaffing 121
- 11 Vrijheid? Hoe bedoelt u? 147

Nawoord 177

Verder lezen 181

Dankwoord 189

Het Nationaal Monument Slavernijverleden Amsterdam.
Foto: Dirk J. Tang

Vooraf

In 2001 presenteerde Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam de tentoonstelling *Slaven en Schepen, enkele reis, bestemming onbekend* samen met een gelijknamige publicatie. Ik was als gastconservator bij de tentoonstelling en de publicatie betrokken. Het was de eerste brede publiekstentoonstelling in een belangrijk Nederlands museum over onze betrokkenheid bij de Atlantische slavenhandel en de slavernij in onze koloniën.

Sindsdien, in de afgelopen twintig jaar dus, is er veel meer kennis ontwikkeld en verspreid over ons slavernijverleden. Het beeld dat over deze bladzijde uit de geschiedenis is ontstaan, stemt enerzijds droevig en leidt anderszins tot felle discussies. Dat geldt eveneens voor de vraag waarom slavenhandel en slavernij ooit zijn verdwenen uit ons dagelijks leven. Waarom duurde het zo lang voordat Nederland slavernij afschafte? Met dit boek probeer ik daar een antwoord op te geven.

Tijdens het schrijven heb ik op de schouders van reuzen gestaan. Om precies te zijn op de schouders van contemporaine schrijvers, historici, professionele en amateuronderzoekers, van mannen en vrouwen die ooggetuigen waren, brieven-schrijvers, romanciers, abolitionisten en strijders tegen onrecht. Zij schreven een aanzienlijke hoeveelheid materiaal waar ik vrij uit kon putten en waar ik slechts mijn bescheiden onderzoeksgegevens aan hoefde toe te voegen om een lopend verhaal te kunnen schrijven.

Ik heb geprobeerd een toegankelijk boek te schrijven voor iedereen die in deze bladzijde uit de Nederlandse geschiedenis is geïnteresseerd. Het heeft de vorm van een journalistiek product, geen dissertatie. Een boek zonder notenapparaat, maar wel met een uitgebreide literatuurlijst.

Ik ben mij bewust van het huidige soms felle debat over racisme en identiteit en de daarbij behorende eisen met betrekking tot de juiste beschrijvende terminologie, zoals bijvoorbeeld: tot slaaf gemaakte in plaats van slaaf en de uitsluiting van het 'n-woord'.

Toch heb ik me bij het schrijven niet altijd aan de moderne conventie gehouden en heb ik geprobeerd om zo veel mogelijk oude bronnen en contemporaine teksten te citeren en te gebruiken. Dat leidt er onvermijdelijk toe dat sommige woorden en beschrijvingen in het boek de toets van huidige kritiek niet kunnen doorstaan en niet meer in die vorm worden gebruikt. Dat zal wellicht voor sommige lezers pijnlijk zijn en dat is spijtig. Er is echter naar mijn mening geen duidelijker methode te bedenken om te laten zien hoe het koloniale handelen van Nederland toen alledaags racisme nu mede heeft mogelijk gemaakt. Juist in het taalgebruik wordt duidelijk hoe het denken over slavernij en slavenhandel zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld. Van hoe ver we zijn gekomen bij het omgaan met tot slaaf gemaakten?

In de woorden van James Baldwin (een van de reuzen) is geschiedenis nu eenmaal een deel van onszelf en zijn wij deel van onze geschiedenis. U leest er niet alleen over: u bent het.

History, as nearly no one seems to know, is not merely something to be read. On the contrary, the great force of history comes from the fact that we carry it within us, are unconsciously controlled by it in many ways, and history is literally present in all that we do.

Denken over slavernij in negentiende-eeuws Nederland

Gedurende een groot deel van de negentiende eeuw was het Koninkrijk der Nederlanden in delen van zijn rechtsgebied bewust (mede)verantwoordelijk voor de instandhouding van slavenhandel en slavernij. Dit hoofdstuk in onze gemeenschappelijke geschiedenis levert – ook nu nog – een hevig en soms emotioneel maatschappelijk debat op waar grofweg twee stromingen in zijn te onderscheiden.

Voor veel burgers binnen het Koninkrijk staat vast dat Nederland in de negentiende eeuw een slavenstaat was: een slavenstaat met de daarbij behorende onderdrukking, vernering en uitbuiting. In lijn hiermee is de opvatting ontstaan dat onze moderne Nederlandse welvaart is gebaseerd op slavenzweet en -bloed. Een Amsterdamse stadsgids verwoordde dat binnen mijn gehoorsafstand door een groepje toeristen voor te houden: ‘Al deze prachtige grachtenpanden zijn gebouwd door slaven.’

Is deze bewering juist? Niet naar de mening van veel anderen die zeker niet ontkennen dat er slavernij is geweest, maar die wel de opvatting bestrijden dat de factor slavenarbeid van belang is geweest voor de Nederlandse economie. Zij stellen dat het economisch rendement van gedwongen arbeid gering is geweest en dus niet een belemmerende factor was in het aanschaffingsproces.

Hoe liggen de feiten?

Formeel werd slavernij tussen 1860 en 1863, maar feitelijk in 1873, in het gehele Koninkrijk afgeschaft. Dat is meer dan anderhalve eeuw geleden. Voor sommigen een eeuwigheid, voor anderen nog maar kortgeleden. Voor deze laatste groep blijft het verleden knagen. Zij ervaren het slavernijverleden nog dagelijks als een last.

Over het Nederlandse slavernijverleden en het al of niet economische belang van mensenhandel en gedwongen arbeid zijn de laatste twintig jaar in het Nederlandse taalgebied talloze televisieprogramma's, wetenschappelijke studies en populaire publicaties verschenen. Ook werd een aantal kleine en grote tentoonstellingen georganiseerd over het onderwerp.

Het Nederlandse slavernijverleden is voor een breed publiek niet langer verborgen, maar de vraag of slavernij en slavenhandel profijtelijk zijn geweest, blijft een twistpunt, een gesprek zonder einde, een gesprek tussen doven die elkaar wel kunnen maar niet willen verstaan.

Al de nieuw verzamelde kennis heeft nog geen eenduidig antwoord opgeleverd over de vraag wat nu precies het verdwijnen van de slavernij heeft veroorzaakt. Was het medemenselijke bevoegenheid, christelijke naastenliefde, economische noodzaak of speelden andere factoren een rol bij de afschaffing? In deze publicatie wordt geprobeerd op hoofdlijnen een aantal van de ontwikkelingen toe te lichten die hebben geleid tot het slaafvrij maken van het Koninkrijk.

HOOFDSTUK 1

Oost is oost en West is west

De Britse dichter en auteur Rudyard Kipling (1865–1936) muntte de dichtregel: ‘Oh, East is East, and West is West, and never the twain shall meet’. Kipling, die zowel in het koloniale India als in Engeland heeft geleefd, sprak uit ervaring. Hij heeft gelijk: sommige zaken zijn onvergelijkbaar. In Nederland is de publieke verontwaardiging over de omgang met slavernij in de Nederlandse koloniale gebieden in Oost en West daar een goed voorbeeld van. Ook voor de oppervlakkige beschouwer is een duidelijk verschil te zien.

Ons slavernijverleden in de Oost heeft in het verleden in zowel het koloniale Indië als in het Nederlandse moederland weinig – al of niet wetenschappelijke – belangstelling of verontwaardiging kunnen wekken. Daar is pas de laatste jaren, mede dankzij publicaties van onder anderen Ewald Vanvugt, Reggie Baay, Markus Vink en Matthias van Rossum, verandering in gekomen.

Wanneer dit gebrek aan aandacht wordt vergeleken met de inmiddels vele en soms woedende publicaties over ons slavernijverleden in de West tekent zich in aard en omvang een enorm verschil af. Het maakt de slavernijgeschiedenis van de Oost bijna tot terra incognita.

Herdenken, verwerken en aanklagen

Ieder jaar wordt in het Oosterpark in Amsterdam rond het Nationaal Monument Slavernijverleden stilgestaan bij de for-

mele afschaffing van de slavernij in de Nederlandse koloniale bezittingen (1863). Het Sranantongo is dan de dominante spreektaal en in het bijzonder het inmiddels ingeburgerde begrip Ketu Koti (Verbreek de Ketenen). Bij de toespraken ligt het accent vooral op gebeurtenissen, nazaten en betrokken personen uit de West.

Voor een willekeurige voorbijganger of een niet-ingevoerde bezoeker aan de herdenking is het gegeven dat ook in de Oost slavernij en slavenhandel tot de dagelijkse koloniale werkelijkheid behoorden daardoor niet goed herkenbaar. Er zijn geen significante aantallen ‘nazaten’ uit de Oost aanwezig en men hoort – voor zover mij bekend – geen Javaans/Maleis equivalent voor Ketu Koti.

Dat is op zijn minst opvallend. Het kan toch niet zo zijn dat de oostelijke slavenmaatschappij zo veel netter en beter was dan die in de West? Gedwongen tewerkstelling, uitbuiting en rechteloosheid laten toch geen ruimte voor nuance?

Het antwoord op de laatste vraag kan alleen maar ontkenkend zijn. Dat wil zeggen, vanuit een mensenrechtelijk of juridisch perspectief geredeneerd. Rechteloos is rechteloos, net zoals iemand niet een beetje zwanger kan zijn. Toch is er een onmiskenbaar verschil tussen het herdenken en stilstaan bij het slavernijverleden in Oost en West. Zijn daar verklaringen voor te bedenken?

De Oost

Wellicht moet het gebrek aan aandacht voor de Oost worden gezocht in het gegeven dat toen daar de eerste Europeanen rond 1600 verschenen slavernij en slavenhandel er al bestonden en deel uitmaakten van bestaande handelsstromen en handelsmores.

De eerste Europese zeelieden die de Oost bereikten zullen er niet van hebben opgekeken. Ze hadden eerder op de (West-) Afrikaanse kust kennisgemaakt met dit mensonterende ver-

schijnsel dat gelukkig al grotendeels uit (West-)Europa was verdwenen. Ze zullen zich zeker hebben verwonderd, wellicht hun schouders hebben opgehaald, maar het verder simpelweg als gegeven hebben geaccepteerd. Zo werkte de Aziatische markt die volledig door Aziatische en Arabische handelaren werd gedomineerd nu eenmaal. De Europese en dus ook Nederlandse handelaren vormden, zeker in het begin, nauwelijks een factor van betekenis op die markt. Individuele kooplieden en iets later de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), opgericht in 1602, dienden zich simpelweg aan te passen aan de heersende (handels)moraal en dat deden ze graag.

Het is een ander beeld dan het algemeen geaccepteerde mythische verhaal over hoe de VOC in de Oost, dankzij de 'VOC-mentaliteit', de Indische Archipel in een wip had veroverd en geknecht, zodat 'de Edele Compagnie' een periode van 350 jaar uitbuiting kon beginnen.

De werkelijkheid was veel gecompliceerder. De VOC kon door middel van een combinatie van verdragen, soms met en soms tegen lokale heersers en door militaire veroveringen, pas na jaren een – aanvankelijk bescheiden – plekje verwerven op de aantrekkelijke Aziatische markt. Daarbij speelde ook de inzet van slavenarbeid een rol.

voc, slavernij en slavenhandel

Na de eerste geslaagde en minder geslaagde handelscontacten wijzigde de VOC haar handelspolitiek. Met name de aantrekkelijke specerijenhandel kon nog meer opbrengen in Europa indien de compagnie erin zou slagen om een monopolie op de productie en verkoop te vestigen. Dat ging direct in tegen de belangen van de verkopende Aziatische partners, maar dat was geen belemmering. Na de verovering van Jacatra en de stichting van Batavia in 1619 begon de VOC voortvarend aan een geleidelijke expansie binnen 'de gordel van smaragd'. In het geval van de Banda-eilanden ging dat met grof geweld

gepaard. Om het monopolie op nootmuskaat veilig te stellen, werd de lokale bevolking deels uitgemoord en deels verdreven en daarna vervangen door VOC-getrouwe dienaren en door slaven.

Batavia en een aantal buitenposten namen in belang toe en moesten worden uitgebreid en ingericht naar de wensen van de onderneming. Met name in Batavia werd voortdurend druk gebouwd aan voorzieningen die de stad tot het belangrijkste bestuurscentrum en de grootste overslagplaats in het VOC-rijk zouden maken.

De bouw van forten, pakhuizen, irrigatiewerken, scheepswerven, bestuursgebouwen, een hospitaal en onderkomens voor VOC-personeel schreeuwde om arbeidskrachten. Aan die vraag kon simpelweg niet worden voldaan door uit Nederland aangevoerd VOC-personeel. Er kwamen te weinig scheepsbemanningen, VOC-dienaren en VOC-soldaten beschikbaar.

Wel beschikbaar waren vele in de stad aanwezige, tot slaaf gemaakte Aziaten. Zij werden, al voor de komst van de VOC, als 'eigendom' van Aziatische vorsten, ondernemers en kooplieden op de lokale arbeidsmarkt verhuurd. De slaven waren afkomstig uit Ambon, Ternate, Makassar, Bali, Borneo, Bengalen, Madagaskar en nog veel meer gebieden, waaronder Oost-Afrika. Samen vormden ze, ieder naar hun landsaard, een arbeidsmacht van betekenis.

Van dit aanbod maakte de VOC graag gebruik en dat had gevolgen voor de prijs die de VOC moest betalen. De huurprijs van slaven steeg met de grotere behoefte van de afnemer. Hoe meer vraag, hoe meer schaarste. Hoe meer schaarste, hoe hoger de prijs van het product, kortom een wetmatig economisch principe.

De hoge prijs die de verhuurders konden vragen, veroorzaakte mede dat lokale slavenverhuurders en Aziatische slavenhandelaren elders in de archipel op zoek gingen naar meer (nieuwe) verhuurbare slaven. Daar slaagden ze in, met alle ellende van dien en met als gevolg dat het aantal tot slaaf maakten in Batavia fors toenam.

De gestegen huurprijs bracht de VOC ertoe om zelf actief te worden op de Aziatische en later ook op de Oost-Afrikaanse slavenmarkt. Dat kon zonder veel logistieke problemen omdat de VOC al deelnam aan de intra-Aziatische vaart. De compagnie vervoerde textiel uit India naar Indië, China en Afrika. Uit China kwam porselein en thee ging naar Europa, zijde naar Japan. Koffie uit Arabië werd verscheept naar Java en Europa.

In deze handelsstroom kon het slavenvervoer en de handel van Aziatische afnemers en die voor de Edele Compagnie zelf eenvoudig worden ingevoegd. Voortaan vervoerden VOC-slavenhandelaren, net als de West-Indische Compagnie (WIC), tot slaaf gemaakte Aziaten door het oostelijk werelddeel naar hun bestemmingen.

Opvallend is dat de VOC, anders dan de WIC, niet heeft gestreefd naar het vestigen van een afgedwongen monopolie op de slavenhandel. Dat zou gezien de machtsverhoudingen in de Oost volstrekt onmogelijk zijn geweest. De handel in en het vervoer van Aziatische en Afrikaanse slaven bleef daardoor een van de reguliere Aziatische handelsactiviteiten tussen de VOC en haar Aziatische handelspartners.

Er is echter nog een aspect van de Aziatische slavenhandel dat moet worden vermeld en dat is de particuliere slavenhandel door VOC-personeel. Uit onderzoek door onder anderen Matthias van Rossum rijst een, naar huidige maatstaven, beschamend beeld op van vele VOC-functionarissen die zichzelf daarmee konden verrijken. Lokale VOC-bestuurders en hoge functionarissen behoorden tot de top van een piramide van particuliere slavenhandelaren. Een positie die zich eenvoudig laat verklaren omdat zij, in hun huizen, werkplaatsen en kantoren al over grote aantallen (huis)slaven konden beschikken. Hun slavenbezit was veelal samengesteld uit compagnies-slaven en particuliere slaven. Voor een handige VOC-handelaar een ideale omgeving om voor eigen rekening in slaven te handelen. Er was niemand binnen de VOC die het verbod of ze controleerde.

Ook schippers, stuurlieden en (onder)officiëren en zelfs soms bemanningsleden van VOC-schepen konden binnen het intra-Aziatische handelsnetwerk voor eigen rekening handelen. Zij kochten, naast de inkoop voor de VOC, ook relatief bescheiden aantallen slaven voor eigen rekening in. Die werden vervolgens elders tijdens hun reizen met winst verkocht. Het was een door de VOC geaccepteerde praktijk die (uiteeraard) door de VOC in regels en bepalingen was gereguleerd zodat de compagnie door het heffen van belastingen kon meeprofiteren.

Al met al zorgden de formele en informele slavenhandel van de VOC voor een toename van het aantal slaven in Oost-Azië en in het bijzonder in de gebieden die onder VOC-bestuur stonden. Dit gegeven is lang buiten het zicht van het grote publiek en onderzoekers gebleven en heeft nauwelijks tot enige verontwaardiging geleid. Dat is op zijn minst merkwaardig omdat de aantallen verhandelde slaven in sommige perioden die van de trans-Atlantische slavenhandel naar Nederlandse koloniale gebieden overstegen.

De West. Anders dan de Oost?

De ontwikkeling van het handelsgebied rondom de Atlantische Oceaan begon grof gezegd in het jaar 1294. In dat jaar slaagde het christelijke Portugese koningshuis erin de zuidelijke Portugese provincie Algarve op 'de Moren' te veroveren. Dat lukte buurland Spanje pas tweehonderd jaar later, in 1492, met de verovering van Granada op de laatste islamitische heersers. Het Iberisch Schiereiland zou zich vanaf dan op het wereldtoneel manifesteren.

Na de 'ontdekking' van Amerika verbreidde het Spaans-Habsburgse Rijk zich snel over de wereld. Niet alleen grote delen van Noord- en Zuid-Amerika kwamen onder Spaans bestuur, maar ook de Filipijnen in Azië. Het kleinere Portugal deed nauwelijks onder voor de Spaanse expansie. Het voor-